

DR. JOSEF ISAACSSOHN EN ZIJN TIJD

door D. HAUSDORFF

I

IN het midden der vorige eeuw woedde er in de boezem van de Joodse Gemeente te Rotterdam een vinnige cultuurstrijd, die zijn hoogtepunt bereikte, toen er een nieuwe Opperrabbijn benoemd moest worden. In 1845 was op de leeftijd van 38 jaar overleden Opperrabbijn Emanuel Löwenstamm ¹⁾. Het rabbinaat werd tot 1849 waargenomen door zijn ziekelijke oom, Mordechaj Löwenstamm. Na diens overlijden ontbrandde de strijd. Zou de nieuw te benoemen Opperrabbijn er één zijn van de oude stempel of zou hij tot de z.g. „modernen” behoren?

Reeds eind 1848 werd in een aantal Duitse bladen een advertentie geplaatst. Van de elf kandidaten bleken er slechts drie in aanmerking te komen voor het houden van een proefpredikatie en onder deze was Dr. H. Auerbach uit Darmstadt. Zijn persoon werd het voorwerp van de strijd. Met een schrijven van 18-2-1849 wendden zich zestien gemeenteleden tot de kerkeraad, waarin ze schreven te wenschen „dat de Rabbijn van die mannen worde beroepen, die niet tot de z.g. „vromen” behoren en waarvan het te verwachten is, dat zij, uit blinden ijver voor het oude, zich wel op achteruitgang, maar niet op het tegendeel zullen toeleggen. Daardoor zou anders niet dan ongenoegen en ontevredenheid bij de gemeente kunnen veroorzaakt worden, maar dat de Rabbijn zal zijn een braaf, vroom en godsdienstig man van gematigde gevoelens... Want het zou te beklagen zijn, werd tot den post van Rabbijn iemand beroepen, van wie het te voorzien is, dat hij onbruikbare instellingen boven de godsdienstige belangen der Gemeenteleden stelt en dat hij deze belangen aan doode letters prijs zou geven”.

Hoe zag de Joodse Gemeente, waarin de cultuurstrijd zich afspeelde, er uit? Het aantal zielen bedroeg in 1849 3410 op een totale bevolking van ongeveer 90.000 zielen. Verreweg het grootste deel bestond uit zeer arme mensen, kleine winkeliertjes, uitdragers, tagrijns en dergelijke. Het aantal gegoeden was gering. Onder hen bevond zich D. M. Ezechiels, van 1824 tot 1855 lid van de ge-

meenteraad. Van de bekende figuren noemen we verder mr. H. H. Tels, deken van de orde van advocaten, oprichter en hoofdredacteur van de in 1844 opgerichte N.R.C.

Er waren vijf Joodse artsen²⁾ in Rotterdam gevestigd, waaronder dr. A. Symons, de leider van de moderne oppositie in de kerkeraad. Secretaris van de kerkeraad was J. L. Heyermans, vader van Herman Heyermans, redacteur van de N.R.C. en grootvader van Herman Heyermans Jr., de bekende roman- en toneelschrijver.

Door de eenvoudige man werd als spreektaal het Jiddisj gebruikt, de ontwikkelden spraken gewoon Nederlands. De modernen streefden er met alle macht naar de maatschappelijke emancipatie van het proletariaat te bevorderen. Daartoe diende de in 1848 opgerichte Maatschappij tot Nut van de Israelieten in Nederland, die avondcursussen gaf in natuurlijke historie, dierenrijk en vaderlandse geschiedenis, en de Maatschappij tot bevordering van het aanleren van Ambachten, Handwerken en Kunsten. Daar de ontwikkelden over het algemeen zich los van de Joodse godsdienst hadden gemaakt, stond het proletariaat achterdochtig tegenover hun streven. De modernen trachtten zich inderdaad volledig aan hun omgeving te assimileren en daartoe moest het Jodendom tot een soort zedelijk genootschap worden gereformeerd, dat zich nauwelijks van een liberaal Christendom onderscheidde. De synagoge moest een kerk worden, waar decorum belangrijker was dan een spontane religieuze uiting. Tot de taak van de Opper-rabbijn behoorde „maandelijks een openlijke predicatie te houden, de godsdienstige zedenleer ten onderwerp hebbende, voorts om zijne toehoorders liefde tot den koning en het vaderland in te prenten en derzelven tot nuttige leden der maatschappij en goede burgers op te leiden” (Art. 118 van het Reglement van 1815). De viering van de bar mitswa moest gelijk worden aan de belijdenis van de christelijke omgeving. Een typerend voorbeeld vinden we in een voordracht, uitgesproken door een weesjongen in 1850, die niet in het in 1833 gestichte weeshuis kon worden opgenomen, een voordracht, die men blijkbaar zo ontroerend vond, dat men haar in druk liet verschijnen.

De jongen van dertien jaar zegt daarin: „Mijne weldoeners, die zich zoo liefderijk mijn lot hebt aangetrokken! Edele menschen-vrienden! Weezen-verzorgers!, die door geldelijke bijdragen ons

van uitlevering in vreemde handen hebt gevrijwaard! Edele mensen, die mij met zorg en oplettendheid verpleegt! O, wilt gij allen mij Uwe aandacht schenken!...

Het pad der deugd te bewandelen, rustig, onvermoeid te wandelen in het pad der gerechtigheid, daar is het leven en in den weg haars voetpads is de dood niet; ziet, dit zijn de wegen des Heeren. Laat mij dan mijne overtuiging als belijder des Israelitischen geloofs openlijk belijden en God bidden mij kracht te willen verleen in dit mijn geloof sterk en getrouw te blijven".

Dan volgen de dertien geloofspunten van Maimonides „welken ik heden voor God en U, geloofsbroederen, vastelijk belijd allen te gelooven".

Tegenover de vrij kleine groep assimilanten stond de grote massa, die trouw aan de Joodse godsdienst wilde blijven en die ook haar vertegenwoordigers onder de ontwikkelden en gegoeden had, in de kerkeraad geleid door de voorzitter van de raad, L. L. Jacobson Azn. Ze meende, dat de koopprijs voor de burgerlijke emancipatie te groot was, indien zij betekende het opgeven van het eigen, kenmerkende Joodse. Zeker, uiterlijkheden, het gebruik van Nederlands als spreektaal, het uitoefenen van algemene ambachten en beroepen, daartegen hadden ze geen of weinig bezwaar, maar de godsdienst mocht in geen enkel opzicht gewijzigd worden.

De assimilanten kenden slechts één probleem: wat zullen de niet-Joden van ons zeggen! Alles, wat in de ogen van de niet-Joden vreemd kon schijnen, moest uit het Jodendom geschrapt worden. Waarom moest men ritueel leven? Wat voor de niet-Jood goed was, was ook voor de Jood goed. Waarom spreken van een „uitverkoren volk", terwijl we in hun ogen geen volk en niet uitverkoren waren.

De grootte van de groep „moderneren" kunnen we schatten naar het aantal ondertekeningen van verzoekschriften tot de kerkeraad. Dit bedroeg maximaal 31 namen, terwijl b.v. een verzoekschrift later tot de raad gericht om Opperrabbijn Isaacssohn te benoemen 208 ondertekeningen draagt.

Blijkens verslag van de vergadering van de kerkeraad van 13 december 1848 besluit men informaties over de elf sollicitanten in te winnen bij drie bekende rabbijnen in het buitenland en wel bij Dr. Frankel te Dresden (de latere leider van het seminarium in

Breslau), rabbijn Herzfeld te Brunswijk en de Chief Rabbi, Dr. Nathan Adler te Londen. Hoezeer de meningen over de heren sollicitanten uiteenliepen, blijkt uit de mening over bovengenoemde Dr. Auerbach.

Dr. Herzfeld schrijft: „Dr. Auerbach ist ein Zelot, dabei ehrgeizig und hat in seinem hyperorthodoxen Religionsbuch die edleren Sitten vielfältig verletzt”. Daarentegen schrijft Dr. Adler: „Ich glaube dass Dr. Auerbach in jeder Beziehung der Vorrang gebührt. Derselbe besitzt eine tüchtige talmudische und hebräisch literarische Gelehrsamkeit und eine gute allgemeine wissenschaftliche Kenntnis, hat jeder Zeit eine gemässigte, aber entschiedene orthodoxe Richtung mit religiösem Ernste und vieler Energie beibehalten, welche letztere natürlich Opponenten hervorrief”.

Het gaat dan heftig toe in de vergaderingen van 18 februari en 12 maart. Dr. A. Symons verklaart de vergadering van 18 februari onwettig, hij zegt dat hij de verhandelingen aan het Departement van Erediensten gezonden en aan de beslissing van de Minister had onderworpen. Maar ondanks deze opmerking besluit de Raad Dr. Auerbach te laten komen voor een proefpredikatie. Heftig wordt gedebatteerd over diens Religionsbuch. De voorzitter be- toogt, dat hij het boek gelezen had en overal goede zedekunde had gevonden, dat de gebruiken en rites, die in het leerboek in kwestie voorkwamen, overeenkomstig „sjas oeposkiem” (de halachische traditie) waren, dat het werk de goedkeuring van meer dan veertig rabbijnen had bekomen en dat de kerkeraad „geene bevoegdheid kon hebben om eenigerlei beslissing over verordeningen van godsdienstigen aard uit te brengen”.

Daartegenover zegt dr. A. Symons: „Weet gij, wat Dr. Auerbach nog beweegt van standplaats te verwisselen? Neen, mijne Heeren, gij weet dit niet, anders zoudt gij Uwe stem niet aan hem gegeven hebben, die het ongeluk dezer gemeente zal zijn. Ik kan U dit antwoord geven. Het is alleen zijne onverdraagzaamheid. Hij kan het niet langer binnen zijne gemeente houden. Ten bewijze daarvan diene, dat toen men binnen zijn standplaats het gerucht verspreidde, dat hij naar Londen zou beroepen worden, men elkander gelukwenste in het vooruitzicht hem te zullen zien weggaan. Wat zal men dan nu juichen, dat Rotterdam het geluk deelachtig zal worden dezen verdraagzamen man binnenkort te bezitten”.

De secretaris, J. L. Heyermans, wendt zich in een schrijven van

14 maart tot de voorzitter van de kerkeraad. Heyermans is, zoals zijn zoon schrijft ³⁾ „vrijzinnig op elk gebied” en dus tegen Auerbach gekant. Hij schrijft o.a.:

„Ik sta geen der kandidaten voor, maar Auerbach ken ik uit zijne schriften als onverdraagzaam, dweepziek en onwetend.

Neen, in eeuwigheid moest men geen Rabbijn hebben voortgestuwd, die het toneelbezoeken onder de zondige uitspanningen rangschikt.

Neen, in eeuwigheid moest men geen Rabbijn gekozen hebben, die een zoo onoverkomelijke scheidsmuur tussen Joden en Christenen opwerpt. . .

Het is Rotschild en zijn invloed die ons Auerbach op den hals laadt. Rotschild. Verstand van geldleningen tot ongeluk van tijdgenoot en nageslacht moge hij hebben, maar op Rabbijnen verstaat hij zich niet”.

Ook buiten de kerkeraad zijn de gemoederen verhit. Er verschijnt een ongetekende circulaire, waarin de gemeenteleden buiten de kerkeraad worden opgeroepen „adres op adres aan de grote kerkeraad aan te bieden, vrij en onbewimpeld Uw afkeurende stem tegen de gevreesde benoeming van Dr. H. Auerbach te verheffen. Want deze is een zeloot, een blind ijveraar en daardoor een vijand onzer schoone, zelfstandig onderzoek gebiedende godsdienst. Hij zal pogen U tot de middeleeuwen terug te brengen, haat en afkeer van andersdenkenden, voor de belijders van andere gezindheden in de harten Uwer kinderen te strooien, die als nederlandse burgers moeten leren begrijpen, dat opregte Israeliten ijverige staatsburgers moeten worden, die in ieder mensch eenen broeder zien. Vormen zijn voor hem Geloofsartikelen, verouderde gebruiken middelen om het eeuwig leven deelachtig te worden, Zullen de onafhankelijke, beter denkende, beschaafdere leden van den Kerkeraad zich dit laten welgevalen?”

Tenslotte verschijnt er 12 april een brief van dertig gemeenteleden aan de raad, waarin zij zichzelf „een groot gedeelte van de beschaafde klasse der Israelieten alhier” noemen, waarin zij mededelen, „dat zij met het Religionsbuch bekend zijn, dat zij zowel wegens de verregaande hyper-orthodoxe Grondbeginselen in dat werk vervat, als wegens de onverdraagzaamheid tegenover andere gezindheden, welke daarin gepredikt worden, in gemoede verplicht zijn te verklaren, dat op den dag dat een geestelijke alhier benoemd

mogt worden, die genoemde grondbeginselen als Dr. B. H. Auerbach in zijn werk predikt, zij zullen ophouden leden en ledematen der Rotterdamsche Israelitische Gemeente te zijn”.

Intussen was Dr. Auerbach niet onkundig gebleven van de tegen hem gerichte oppositie. Men had hem de ongetekende circulaire toegezonden en bovendien een in het Duits gestelde brief, ook niet getekend, met de vriendschappelijke raad niet naar Rotterdam te komen, daar de oppositie zich dan zou afscheiden en een nieuwe gemeente zou oprichten. Hij verdedigt zich in een schrijven aan de Raad tegen de aantijgingen van onverdraagzaamheid en haat en wijst op zijn bundel „Keurredenen”, waarin zijn opvattingen zijn neergelegd.

Maar ondanks alle oppositie houdt de kerkeraad vast aan haar eenmaal ingenomen standpunt om Dr. Auerbach te laten komen. Wel wordt besloten hem officieel van de oppositie in kennis te stellen. Maar dan schrijft hij onmiddellijk terug, dat hij zijn sollicitatie intrekt (23 april 1849).

Hiermede is de „periode Auerbach” geëindigd.⁴⁾

II

In 1907 verscheen in „Rotterdam in den loop der eeuwen” een „geschiedenis der Israelietische Gemeente te Rotterdam” van E. Italie. Daarin schrijft hij over Dr. J. Isaacssohn alleen, dat zijn talent als kanselredenaar bijna ongeëvenaard was en dat hij 1 januari 1871 Rotterdam verliet. „Voor het uiteenzetten der redenen, die tot zijn vertrek geleid hebben, achten wij den tijd nog niet gekomen, ook omdat dit bij verschillende thans nog in leven zijnde personen wellicht minder aangename herinneringen zou opwekken”.

Nu dit bezwaar vervallen is, kunnen we trachten aan de hand van de archiefstukken der Joodse Gemeente alhier ons een beeld te vormen van hetgeen zich hier in de jaren 1850–1870 in de Gemeente heeft afgespeeld. Een woord van dank zij daarbij gebracht aan de archivaris der Gemeente Rotterdam, mr. H. C. Hazewinkel, door wiens hulp het mogelijk was een groot deel van het archief der N.I.G. in de oorlogsjaren uit de handen van de Duitsers te redden.

Ruim twee maanden nadat Dr. Auerbach zich teruggetrokken

had, besluit de kerkeraad Dr. Isaacssohn, hoewel deze niet tot de sollicitanten behoorde, uit te nodigen voor het houden van proefpredikaties ⁵⁾. Hoe de kerkeraad aan zijn naam is gekomen, blijkt nergens uit de stukken. Dr. Isaacssohn kwam hier 18 augustus 1849 en de indruk, die hij maakte, blijkt wel uit het schrijven van 28 augustus 1849, dat de kerkeraad hem zond.

„Aangenaam waren der gemeente de dagen, welke gij in haar midden hebt doorgebracht; wij zijn U daarvoor welmeenendsten dank verschuldigd; waar zullen wij echter woorden vinden, die de tolken onzer erkentelijkheid zijn voor het wezenlijk zielegenoegen, dat wij bij het aanhoren Uwer leerreden smaakten? Twee maal, weleerw. Heer, hebt gij, binnen ons tempelgebouw den kansel betreden en van die verheven plaats, liet gij ons woorden van zalving, godsdienst en stichtelijkheid hooren! Twee malen mogten wij van daar het eeuwige woord des Heere en de zilveren leer der zedekunde vernemen. Gij hebt ons geloof, ons vertrouwen, onze deugd, versterkt, de zucht tot pligt betragten aangewakkerd, menschlievendheid dieper in onze harten geprent en onze godsdienstzin meer leven en voedsel verschaft; die evenzoo gewijde als feestelijke stonden, die Gij als Gods tolk binnen onzen tempel vierdet, zullen altijd het onderwerp onzer bekoorlijkste herinnering zijn”.

De brief geeft de stemming in de gemeente weer, een verzoekschrift met ruim tweehonderd handtekeningen gaat naar Heeren Parnassijns. Hierin verklaren deze gemeenteleden „niets vuriger te wensen, dan dat aan Z.W.Ew. Dr. Isaacssohn de openstaande plaats worde aangewezen en dat aan de gemeentenaren het geluk te beurt moge vallen onder Z.W.Ew. geestelijke leiding gesteld te worden. Want zij koesteren het vaste vertrouwen, dat een man, met een talent als het zijne toegerust, de persoon is, dien het herdersambt niet dan tot zegen en heil der gemeente, kan opgedragen worden, en dat zoodanig iemand de Heilige Leer en de Heilige Godsdienst, die ons onderling aaneensluit – door de bekwaamheid van aan dezelve glans en luister bij te zetten – in onze harten zal versterken en op deze edele wijze een steun voor het behoud van dat ons vaderlijk erfdeel zal uitmaken”.

Inderdaad wordt Dr. Isaacssohn in de kiesvergadering van 3 oktober 1849 met algemene stemmen benoemd en 25 november wordt de benoeming door de koning goedgekeurd. De installatie heeft plaats op 24 mei 1850, waarbij de installatierede wordt uit-

gesproken door Opperrabbijn B. S. Berenstein van 's-Gravenhage, die het interimaat had waargenomen.

Hoe heeft de groep „modernen” op de benoeming van deze orthodoxe Opperrabbijn gereageerd?

In de kerkeraadsverslagen is na deze benoeming niets meer te vinden van deze oppositie. Behoort de nieuwbenoemde Opperrabbijn dan misschien tot de reform? Dit is zeker niet het geval. Wat hij wel wil, is meer decorum, meer waardigheid van de dienst in de synagoge. In een brief van 3 februari 1850 aan de kerkeraad zegt hij het duidelijk: „de veredelde dienst in de synagoge, met rust, plechtigheid, stilte en waardigheid, begeleid door een predicatie – zonder in blinde nabootsing te vervallen – mogen we niet van ons wijzen, maar wij moeten haar aan het vuur van het Jodendom reinigen en louteren”.

Welnu, meer verlangden de modernen ook niet. In hun persoonlijk leven trokken ze zich van de opvattingen van de Opperrabbijn toch niets aan. Maar waar het Jodendom naar buiten trad, waar het door de niet-Joden beoordeeld kon worden, daar mocht het bij dezen geen aanstoot verwekken en dat was de dienst in de synagoge. Nu deze „veredeld” werd, was de moderne geest bevredigd.

In de vergadering van de kerkeraad van 9 november 1851 geeft de Opperrabbijn een overzicht van zijn standpunt: alle instellingen, door geheel Israël aangenomen, moeten worden gehandhaafd. Daartoe behoort het gebruik van het Hebreeuws als gebedstaal. Wat betreft de „pijoetiem”, de dichtertelijke stukken van latere tijd, daarover heersen bij de rabbijnen verschillende opvattingen. De Opperrabbijn wil de goede pijoetiem behouden, speciaal op de hoogtijden, daar de menigte kerkbezoekers aan haar gehecht is. Hij heeft geen bezwaar andere te laten vervallen. Wel wil hij afschaffen gebedsformulieren van mystieke en kabbalistische aard, gebeden ook waarin engelen aanbeden worden en tenslotte die, die wraak ademen. Onmiddellijke afschaffing van de „kerkpolitie” verlangt hij en tevens stelt hij enige maatregelen voor om storing van het decorum te voorkomen.

Verder gaat zijn „reform” niet. Trouwens, dat Jakob Ettlinger, een van de scherpste bestrijders van de reform in Duitsland, hem als schoonzoon accepteerde, spreekt duidelijke taal. Ook was Isaacssohn één van de drie Opperrabbijnen, die in 1852 een onder-

zoek moesten instellen naar de religieuze opvattingen van dr. Jacob Fränkel te Zwolle en hij wees diens opvattingen scherp af.

Alles wees er op, dat een tijd van vrede en eendracht voor de gemeente zou aanbreken. Maar weldra ontstonden moeilijkheden tussen de Opperrabbijn en het kerkbestuur en deze werden in de loop der jaren zo hevig, dat tenslotte eind 1870 Dr. Isaacssohn zijn ambt neerlegde. En daar in de gemeente zich partijen vormden pro en contra de Opperrabbijn, was het met de vrede spoedig gedaan. Wat waren de oorzaken van de geschillen?

Daar was in de eerste plaats de taal, waarin gepredikt werd. In zijn instructie stond, dat hij binnen twee jaar in het Nederlands moest prediken. Maar de zo begaafde kanselredenaar kon zich alleen geheel geven in zijn Duitse moedertaal. Nog in 1858 vraagt hij de kerkeraad toestemming om beurtelings in het Nederlands en in het Duits te mogen spreken. Zijn Nederlands schijnt zo slecht geweest te zijn, dat in de kerkeraad stemmen opgingen om hem maar steeds in het Duits te laten spreken, want „de kerk werd ontvolkt door de in slecht Nederlands uitgesproken predicaties”.

Een andere oorzaak van de wrijving was, dat Parnassijns regenten van het oude type waren, die de Opperrabbijn behandelden als ambtenaar. Maar hij beschouwde zichzelf als gelijkwaardig aan de bestuurders, zelfstandig, onafhankelijk op zijn terrein. De verstandhouding tussen Parnassijns en de Opperrabbijn wordt steeds slechter. Ze maken het elkaar steeds moeilijker, ze verbitteren elkaar het leven. Bij het doorlezen van de archiefstukken vallen steeds meer de speldeprikken op, die ze elkaar toedienen. De Opperrabbijn, een man met een sensibele aard, reageert steeds nerveuzer, Heren Parnassijns nemen een hooghartige, koele houding aan. De toestand wordt onhoudbaar. Parnassijns vragen in hun vergadering van 20 augustus 1867 juridisch advies aan mr. Pels, hoe men de Opperrabbijn zou kunnen schorsen of ontslaan. Bij zijn benoeming is nl. vastgelegd, dat „de gemeente de Opperrabbijn levenslang niet zal kunnen opzeggen”. Een van de adviezen van de heer Pels was: „de rabbinale instructies strenger te maken en dan bij overtreding het contract tussen de Gemeente en de Opperrabbijn geregteijk te doen opzeggen”. De kerkeraad stelt dan nieuwe instructies op, maar in een vergadering met Parnassijns van 12 november 1867 noemt hij deze: „onbillijk, onregtvaardig, tyranniek. Ze vermeerderen zijn werkzaamheden, verminderen

zijn inkomsten, beperken zijn bevoegdheden en kwetsen zijn waardigheid". Dit moest op een catastrofe uitlopen.

Een ander geschilpunt is dat hij zijn bezoldiging te laag acht. Hij heeft financiële moeilijkheden en als uit zijn in 1857 gesloten huwelijk zeven kinderen geboren zijn, gaat hij zwaar gebukt onder geldzorgen. Steeds dringender worden zijn brieven aan de kerkeraad om salarisverhoging. We citeren één van de vele brieven dienaangaande van 24 oktober 1869 aan de Grote Kerkeraad:

„Ik herhaal bij dezen met verdubbelde bescheidenheid, maar ook met verdubbelden klem mijn verzoek:

Geeft mij brood voor mij en mijn huisgezin!

... (anders) blijft mij slechts de treurige alternatieve:

of mij en mijn talrijk huisgezin de noodzakelijkste eerste levensbehoeften te moeten verzeggen of nog meer in geldschulden te moeten vervallen, die ik niet zal kunnen afdoen.

Geef mij en mijn huisgezin het karige brood!"

Welk een tegenstelling met de enthousiaste brief van 28-8-1849.⁷⁾

Tenslotte zijn er talrijke geschillen op rabbinaal gebied.⁸⁾ Parnassijns wensen vaak zijn decisies niet te volgen of zeggen dat niet te kunnen. Dit weegt bij hem het zwaarst. Zo schrijft hij bij zijn ontslagname, dat niet de slechte honorering oorzaak van zijn vertrek is, maar dat hij de rabbinale verantwoordelijkheid niet langer kan dragen. En verder schrijft hij 24 juli 1870: „Ik heb op 1 juli gedaan, wat ieder man van eer, ieder Jehoedie van naauwgezetheid, ieder Opperrabbijn van karakter zal en moet doen: liever zijn brood dan zijn ziel verliezen".

De verhouding tot Parnassijns is trouwens onmogelijk geworden. In een brief van 25 november 1870 noemt hij hun handelwijze „willekeurig, eigenmachtig, onjoods, ja, anti-joods. Daardoor wordt niet slechts de Opperrabbijn, maar vooral het Jodendom vernedrigd, gesmaad en verhoond".

Wat weten we van zijn werken in de gemeente?

Zijn belangstelling ging vooral uit naar het onderwijs van de jeugd. „De godsdienstschool moet naast het onderwijs oplettend en nauwgezet voor het *hart* van de leerling zorgen, dus bij het onderwijs behoort ook opvoeding, vorming, beschaving" (1869). Hij geeft thuis onderwijs aan de rijpere jeugd en richt in 1856 een vereniging op voor jonge mensen voor studie van religieus-filosofische geschriften (Jeschurun Hirsch 1856, pag. 407).

Hij strijdt voor een meer plechtige dienst in de synagoge en stelt in 1857 een reglement van 51 artikelen op. Aan de reformistische viering van de bar mitswa maakt hij een einde en hij geeft deze een meer Joods karakter.

Op sociaal gebied zien we hem vanaf 1857 als bestuurslid van het weeshuis. In 1854 beveelt hij steun aan voor een inzameling voor de geloofsgenoten in het Heilige Land.

Voor zover we konden nagaan, heeft hij niets gepubliceerd. Als in 1869 een eerste uitgave verschijnt van het tijdschrift van de Vereniging ter Beoefening van Joodsche Wetenschappen te Rotterdam, behoort hij niet tot de medewerkers. Men zou kunnen menen, dat het pseudo-wetenschappelijke werk van Moscoviter ⁶⁾ en Borstel, die van 1856 secretaris en adjunct-secretaris waren, hem de lust tot wetenschappelijk werk benamen. Maar het tijdschrift distantieerde zich duidelijk van deze beide heren en derhalve had men populair-wetenschappelijke bijdragen van de Opperrabbijn mogen verwachten. Is de oorzaak misschien zijn psychische onrust, zijn nerveuze gespannenheid, die steeds duidelijker blijkt uit zijn brieven en uit zijn optreden?

Om een indruk van de psychische gesteldheid van deze Opperrabbijn te krijgen, legden we twee brieven ter beoordeling volgens zijn handschrift voor aan de grafoloog, de heer W. Verschoor. Deze merkte op naar aanleiding van een brief van 1850: „een grote mate van gevoeligheid, sterke zin voor detail, soms wat overdreven; grote behoefte aan waardering; in vele opzichten zeer nauwkeurig en voorzichtig, deed alles met zekere nadrukkelijkheid. Nerveuze gespannenheid, had veel zelfbeheersing, maar dit kostte hem moeite. Zeer afhankelijk van de genegenheid van zijn omgeving.”

Daarnaast toonden we een brief van 1870: „voelt zich aan alle kanten bedreigd, de grond onder de voeten wankelen. Zeer achterdochtig. Alles is tegen hem gericht, alles wordt verkeerd bedoeld. 't Is een uitgesproken nerveuze man geworden, beheersing sterk verminderd. Voelt zich miskend, is verontwaardigd, geen rustig bezinnen meer, kan slechts emotioneel reageren, neurotisch geworden, hij kan niet meer tegen de moeilijkheden op”.

Wat ons opvalt, is de stoeve samenwerking tussen geestelijk en wereldlijk gezag in de kleine Joodse gemeenschap. Alles ging vreselijk formalistisch, per brief of in een officiële vergadering, nooit eens een gemoedelijk praatje, een even bij elkaar binnenlo-

pen. En tussen beide instanties zat dan nog een secretaris, die weinig begrip had voor de geesteshouding van de Opperrabbijn en de samenwerking nog moeilijker maakte.

Zo is het verblijf van deze Opperrabbijn in Rotterdam een grote tragedie geworden. De man, die bejubeld en toegejuicht hier kwam, die zeker capaciteiten had, maar vermoedelijk een zekere soepelheid en tact miste, botste steeds harder tegen de stugge onwillendheid en hooghartige onverschilligheid op religieus gebied van Heren Parnassijns en dit was oorzaak dat de sensitieve figuur na een werkzaamheid van twintig jaar als gebroken man zijn werkzaamheden beëindigde.

Ook verder heeft het leven hem niet gespaard. In 1874 verloor hij in korte tijd tijdens een epidemie zes van zijn zeven kinderen. Twee kinderen stierven op één dag. Bij de begrafenis moet hij gesproken hebben: „het ene schaap zult ge 's morgens offeren, het tweede des namiddags” (Numeri 28.4).

1) Hij was een kleinzoon van de beroemde Opperrabbijn Levy Hijman van Breslau, wiens Joodse naam Arjee Loeb Breslau luidde en die bekend is om zijn responsen-verzameling Pné Arjee. Arjee is het Hebreeuwse woord voor leeuw. Zijn nageslacht noemde zich, trots op zijn afstamming: Löwenstamm.

2) Deze vijf artsen waren: Oppenheim, A. Symons, M. Polano, Levie en Bezath. Ze wendden zich in 1849 tot de kerkeraad „aangezien de Aziatische braakloop altijd nog binnen deze stad heerschende is” en de grote Verzoendag nadert. Deze dag wordt door de Joden, vastende, geheel in de synagoge doorgebracht. Ze vrezen een nadelige invloed op de gezondheidstoestand en stellen voor, de dienst gedurende één of meer uren te onderbreken en de kerk te doen ontruimen „opdat gedurende dien tijd alles behoorlijk met verse lucht kan bedeeld worden”. Opperrabbijn B. S. Berenstein uit Den Haag, die hier tijdelijk het Opperrabbinaat waarnam, ging echter met dit voorstel niet accoord. Hij refereert „aan de door de Hooge regeering geïmproviseerde doktrinale beslissing van WelEerwaarde Heeren geestelijken van 1832, bevattende verschillende bepalingen, die ook dit jaar in toepassing zijn gebragt, zonder dat het noodig geacht werd de kerkorde op den Verzoendag te veranderen, ofschoon de cholera destijds gedurende den Vastendag in vele plaatsen heersende was”.

3) Herinneringen van een oude Journalist, pag. 63.

4) Dr. Benjamin Hirsch Auerbach (1808-1872) was een van de voor-
aanstaande leiders van het orthodoxe Jodendom in Duitsland in de
vorige eeuw. Hij was rabbijn in Darmstadt van 1834-1857, moest daar
toen zijn ambt neerleggen wegens conflict met liberale groepen in zijn

gemeente. In 1863 werd hij rabbijn in Halberstadt. Hij was een der eersten, die in de synagoge de oude predikatie in het Jiddisj verving door een toespraak in zuiver Duits. Een groot aantal van zijn toespraken is in druk verschenen. Zijn leerboek, dat in Rotterdam zo veel opwinding veroorzaakte, werd in Duitsland zeer gewaardeerd. Van zijn wetenschappelijke werken is vooral van betekenis zijn geschiedenis van de Joden in Halberstadt, die van groot belang is voor de literatuur- en kultuurschiedenis van de Joden in Duitsland.

5) Josef Isaacssohn is geboren 2 januari 1816 in Filehne, studeerde in Bonn en promoveerde in Jena in de filosofie. Zijn „semicha” als rabbijn verkreeg hij van de rabbijnen van Michelstad, van rabbijn Trier in Frankfort, van rabbijn Adler Aron Fuld, rabbijn Josef Tsewie, Westfalen, rabbijn Gerson Josafat en rabbijn Josef Eiger uit Halberstadt, rabbijn Mordechaj uit Berlijn en de Opperrabijn van Keulen. Grote invloed op hem had S. M. Struck, de schoonvader van professor A. Berliner. Hij was eerst leraar in Filehne, later in Frankfort a.M. In 1846 werd hij rabbijn in Frankfort a.d. Oder, in 1848 Landesrabbiner van Oostfriesland in Emden, opvolger van Samson Raphael Hirsch, die daar deze functie vanaf 1841 bekleed had. Zijn eerste vrouw was Rika Kalisch, een kleindochter van de beroemde Rabbi Akiba Eger. Hij kwam in Rotterdam als weduwnaar en huwde in 1857 met Malchen, een dochter van de eveneens zeer bekende Rabbi Jakob Jokef Ettlinger. Uit dit huwelijk zijn zeven kinderen geboren.

Na zijn vertrek in 1871 trok hij naar Filehne, later vestigde hij zich te Hamburg, waar hij 26 Ijar 1885 overleed.

In de Responsenverzameling Binjan Tsijon van zijn schoonvader komen tien aanvragen van Isaacssohn voor (deel I 36, 77, 78, 131, 134, 140, deel II 3,30, 38, 39).

Het antwoord op zijn aanvraag aan Rabbiner Hirsch of het aan de voorzanger geoorloofd is woorden met het oog op de melodie te herhalen, is gepubliceerd in het Tijdschrift Nach' lat Tsewie, 4de jaargang, pag. 327. Verdere literatuur over Isaacssohn: Nieuw Israelitisch Weekblad 1867 (6 september), 1870 (11 februari en 23 december); vrijdagavond VI-II pag. 106; Israeliet 1866 pag. 727; Jeschurun Hannover 1888 pag. 353; Heppner-Hersberg pag. 384-386; Weekblad voor Isr. Huisgezinnen 1870 o.a. pag. 405 en 414).

Een deel van deze gegevens danken wij aan mr. dr. I. Prins te Jeruzalem.

6) De onbenulligheid van Moscoviter wordt scherp aan de kaak gesteld door Roest, de bibliothecaris van de Rosenthaliana, in een reeks artikelen in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen van 1872 „Een zending onder Israel”. Hij noemt Moscoviter: „Een plagiator, een man die de gepersonificeerde zelfverheffing en zelfvergoding is, die er steeds naar gestreefd heeft te schijnen wat hij niet is: een geleerde op Joodsch-wetenschappelijk gebied. Daarvoor heeft hij geen middelen geschuwd”.

7) Hij is aangesteld op een salaris van f 1500,— per jaar, moest daarvan f 200,— voor huur aan de gemeente terugbetalen. Aan emolumenten is hem f 150,— per jaar gegarandeerd. Verder ontvangt hij een

rijkstoelage (van pl.m. f 600,—?). Totaal dus ongeveer f 2000,—. Dit is in die jaren het salaris van een chef ter secretarie op het stadhuis. Maar in 1858 schrijft hij, dat de prijzen der levensmiddelen met vijftig procent zijn gestegen en dat hij er niet komt. Zijn salaris blijft tot het einde onveranderd en dan is het zeker veel te klein voor zijn grote gezin. In 1873 bedraagt b.v. het salaris van een hoofdcommies en van de directeur van de zeevaartschool f 3000,—.

Wel zeer tragisch is het, dat Dukesz in zijn geschiedenis van de Rabbijnen in Hamburg schrijft: „Na zijn ontslagname te Rotterdam kan hij in Hamburg zonder rabbinaat leven, daar hij in Rotterdam rijk geworden was.”

8) Daar zijn in de eerste plaats zijn bezwaren tegen de Oppervoorzanger, Leime Schnitzler, die hier van 1819 tot 1875 fungeerde. Deze zingt in de synagoge met een koortje van zijn drie broers en deze zang moet zeer fraai geweest zijn. Maar de Opperrabbijn had vaak halachische bezwaren tegen herhaling van bepaalde woorden of Gods naam. Hij vroeg zelfs advies aan zijn schoonvader (zie Binjan Tsijon no. 36) en aan Samson Raphael Hirsch, de beroemde Rabbijn van Frankfort a.M. (zie noot 4). In 1870 is hij zelfs eens tijdens de dienst kwaad uit de synagoge weggelopen, hetgeen in de gemeente natuurlijk grote opwinding teweegbracht. Hij reageert steeds emotioneler.

Ook op het gebied van het kasjroet, in het bijzonder van de vleesverzorging en op ander halachisch gebied werden zijn wensen vaak niet ingewilligd.

31. Opperrabbijn dr. Josef Isaacssohn in ambtsgewaad

32. *Margaretha Wilhelmina Brodier (1786–1866), naar het portret in 1838 vervaardigd door haar echtgenoot François Montauban van Swijndregt (1784–1865); uit het bezit van mr. W. F. Lichtenauer*